

KOŠARAŠTVO U SUSTAVU KRUŽNOG TOKA KULTURE

TOMISLAV PLETENAC

Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK 674.63

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvaćeno: 30. 10. 2004.

Tekst se bavi uključenjem košaraštva u sustav kružnog toka kulture. Posebna se pažnja pridaje proizvođačkom elementu kružnoga toka. Međutim, terenska istraživanja i kasnija teorijska interpretacija pokazala je kako takav transfer nije moguć bez svojevrsnog teorijskog gubitka. Predlaže se kontrapunktno čitanje kao mogući prostor za analizu.

Ključne riječi: kružni tok kulture, kulturalni studiji, dizajn, pletene košare, pozicija istraživača

HRVANJE S MATERIJALNOM KULTUROM

Nadnaslov ovog poglavlja upućuje na barem dvije čitateljske pozicije. Na jednoj se namjerno parafrazira ideja Stuarta Halla o hrvanju s anđelima, postupku u kojem se teorija doživljava kao stalni sukob s unaprijed determiniranim idejama koje traže svoje interpelativno i intersubjektivno mjesto postojanja. S druge strane, to što je podnaslov parafraza podnaslova knjige Kulturalni studiji, Deana Dude, daje naslutiti začetak nekog hrvanja, neke borbe utemeljene u kulturalnim studijima ili baš upravo protiv njih. Za početak je dovoljno reći kako tekst koji slijedi u svom *zamišljenom poretku* ima pomalo oboje od toga. Temeljna ideja vodilja imala je za cilj postaviti materijalnu kulturu (u ovom slučaju šibom pletene košare) u cirkularni, kružni tok kulture. To je sustav koji je upravo označio jedan dio kulturalnih studija. Radi se o procesima artikulacije pojedinih proizvoda kulture u pet faza: reprezentacija, identitet, proizvodnja, potrošnja i regulacija.

Problem na koji se odmah nailazi u pokušaju prijenosa takvog sustava na cijepnu podlogu etnologije jest drugačiji kontekstualni prostor u koji

zadiru kulturalni studiji, a to je urbana suvremena kultura. To ne znači da je nužno etnologija odmaknuta od istraživanja gradske svakodnevice, ali je svojim stogodišnjim trajanjem seljačku kulturu odmaknula od one suvremene ostavljajući joj ekskluzivno pravo na poziciju sprave za treniranje svih mogućih pa i kulturno-historijskih teorijskih interpretacija¹. Povijesna nedokumentiranost seljačke kulture cijelo je vrijeme bila plodno tlo za efikasnu obranu upitničkih istraživanja od najezde u prvom redu strukturalizma, a kasnije svih mogućih semiotičkih uglavnom kulturnoantropoloških pravaca. Uvijek se otvarala povijesna praznina koju se upitnička etnologija nadala popuniti rekonstrukcijskim naporom. I svoj rekonstrukcijski žar temeljila je upravo na povijesnoj tvrdokornosti forme materijalne kulture. Jedini odmak od takve prakse sadržajnog, a zajedno s njime i teorijskog, razmicanja etnološkog istraživanja pružila je mikrohistorija, socijalna povijest i slična istraživanja nastala prvenstveno na arhivskom materijalu koji je povijesni diskurs do tridesetih godina prošlog stoljeća odbacivao kao nerelevantan². Kulturalni studiji, međutim zahvaćaju područje koje nije pokrivala ni jedna od navedenih povijesnih rekonstrukcija. Njihova povijest kretala se od tekstualnosti prema ostalim izričajima neelitnih kultura. Zahvaljujući tekstualnoj odskočnoj dasci materijalna kultura u kulturalnim studijima ubrzo je svoju moćnu poveznicu našla u kulturnoj antropologiji, napose u radu Cliforda Geertza, kojem je već ionako kultura tekst u kojem materijalna kultura ima snagu znaka, dakle potencijalnog mjesta upisivanja smisla. Osim toga kulturalni studiji nastali su na ideji proučavanja vlastitog društva te time njifov prijenos u polje etnologije ima još jedan snažan argument. No, i dalje zamjena Sonyeva *walkmana*, kao jednog od utjecajnijih primjera analize unutar kulturalnih studija, pletenim košarama zvuči u najmanju ruku pretjerano.

Stoga treba promotriti detaljnije kružni tok kulture, kako bi se argumentirala takva metamorfoza.

¹ To, međutim, nije i obratni slučaj. Nitko ne pokušava razraditi upitnički inventar za istraživanje evropskih disko klubova, načina plesa, glazbenih stilova, potkulturnih stilova oblačenja i sl.

² Riječ je o radovima Jasne Čapo i Tihane Petrović koje čvrsto provode metodologiju socijalne povijesti na domaćem materijalu.

OD WALKMANA PREMA KOŠARI ILI OBRATNO?

Uvjeti u kojima nastaje kulturološka studija walkmana ako ni prema čemu drugom, onda je sigurno različita prema tehnološkim i ekonomskim uvjetima u kojima nastaje. U trenutku kada SONY proizvodi svoj walkman koji će zadugo ostati hit (pa i u varijanti *discmana* ili *MP3 playera*) bilo je moguće razvidno analizirati svih pet elemenata koji su sudjelovali u ostvarenju takvog proizvoda. Naravno, najčešća kulturološka analiza kretala je od reprezentacije i potrošnje. Reprezentacija se nadaje sama od sebe jer: "... da bi se nešto prodalo potrebno je u procesu oglašavanja strukturirati njegovo značenje i uspostaviti točke identifikacije između proizvoda i pretpostavljenih kupaca." (Duda 2002:32). Drugim riječima, uspostaviti posrednika koji će svojim informacijskim potencijalom pripremiti korisnika za proizvod, naime iskoristiti njegove kulturom stječene vrijednosti i resimbolizirati ih na medijskoj razini kako bi ih potencijalni kupci lako prihvatili. Osim te reklamne kategorije proizvod odgovara na semantičko polje društvenog očekivanja i vlastitim oblikovanjem. Sam Sony je tijekom vremena prilagođavao svoj proizvod različitim vrstama potrošača, tako su nastajali zlatni, voodootporni, solarni, bežični, sa satom ili *MY first Sony* namijenjen djeci. Time se ideja mobilnosti i vlastitog izbora širila na sve partikularne segmente društva. Upravo na ovoj prvoj razini utemeljena je upotreba kružnog toka kulture na pletenim košarama.

Iako se ne može govoriti o strategijama oglašavanja, a reklamni mediji gotovo da ne postoje, vrlo je utemeljeno raspraviti o oblicima košara kao svojevrsnom semantiziranju, dakle društvenoj praksi kao praksi dizajna. Tu se prvi puta tekst koji putuje od *walkmana* prema košari mora sukobiti s teorijsko-metodološkim praksama opisa njih samih. Takvih će dodira biti i dalje i gotovo da će morati činiti okosnicu teksta. Za početak problem oblikovanja (dizajna) u seljačkim kulturama etnologija je različito tumačila. Hrvatska etnologija nije ostavila veliki broj teorijskih tekstova koji bi išli prema tumačenju ili analizi utemeljenja načina prikupljanja podataka. Stoga preostaje pokušaj analize tekstova koji su se na bilo koji način programatski određivali prema materijalnoj kulturi. Tu će se isključiti jedan obimni korpus tekstova koji su nastali etnografskim bilježenjem po unaprijed zadanim upitnicima ili naputcima ne upuštajući se u kritiku prikupljenog materijala. Taj je materijal skupljan prema temeljnoj ideji u kojoj seljaštvo egzistira izvan

trgovačke razmjene i proizvodi samo za sebe, dakle ne ostvaruje višak. A isključivanje iz tržišta omogućavalo je aksiom prema kojem seljaštvo ne trpi od vertikalnih društvenih promjena (u smislu primjerice klasnih preplitanja) već samo povijesno horizontalnih poput migracija i ratova. Takvo je stanje nadalje ujedno ostvarilo relativno stabilan teorijski koncept koji se preselio u zdravorazumski, kulturološki stvarajući teorijsko ispražnjenje. Unatoč takvoj *theoriefindlichkeit*³ situaciji s hrvatskom etnologijom, već u prvim desetljećima njenog akademskog života lako se može posvjedočiti relativno ambivalentni odnos prema materijalnoj kulturi. Zsigurno najbolji primjer takve ambivalencije nalazi se u tekstu Milovana Gavazzijija *Iz Biologije narodne nošnje*. Tekst je naime gotovo pregled stanja interpretacije materijalne kulture unutar trenutne teorijske ponude. Gavazzi koristi koncept biologije ne u taksonomskom smislu, već u razvojnom odnosu okoliša i objekta koji je u njemu utopljen. Gavazzi gotovo programatski donosi popis kontekstualnih odrednica koje su od odlučujuće važnosti za izgled narodnih nošnji. Kreće od klimatskih i prirodnih, ekonomskih, socijalnih, administrativnih (političkih) i vjerskih uvjeta koji su važni za izgled nošnje. No, primjeri koje nudi teško da mogu biti analizirani samo unutar jednog od navedenih aspekata. Gavazzi je svjestan njihove stalne isprepletenosti. Na kraju, gotovo pedeset godina prije Frederika Bartha, Gavazzi će ponuditi koncept prema kojem je nošnja identifikacijsko sredstvo koje svoje postojanje ima zahvaliti stalnom kontrastiranju, bilo društveno hijerarhijskom bilo teritorijalnom ili etničkom. Gdje se to kontrastiranje gubi, nestaje i narodna nošnja⁴. No, analiza koju daje Gavazzi ima i još jednu komponentu kojoj se trag vrlo brzo uklonio iz hrvatske etnologije. Unutar biološkog života nošnje u najrazličitijim okolnostima Gavazzi uvodi i načine prezentacije industrijskih proizvoda u seoske zajednice: "Novi oblici, što ih proizvođači obzirno a promišljeno naturaju seljaku, ako uhvate korijena i rašire se te postanu seljačka moda nekog kraja, uhvatili su ga na osnovi neke predispozicije za njihovo primanje,

³ Radi se o pojmu strah od teorije kojeg je u diskurs hrvatske etnologije uvela Dunja Rihtman Auguštin, a prvi ga je koristio Herman Bausinger. Pojam se odnosi na nekritičku srednjoeuropsku etnologiju u razdoblju od prve polovice 20. st. (vidi Rihtman Auguštin 2000:127-128)

⁴ Najoriginalniji je primjer u kojem potvrđuje kako su nošnje bolje očuvane u selima u blizini gradova nego li u udaljenim i zabitim zaseocima.

raspoloženja za recepciju baš te i takve novotarije upravo u to doba, kad se ona pojavila ponuđena." (Gavazzi 1935:12) Tu su gotovo ponuđene temeljne smjernice za proučavanje upravo onih odnosa koje na neki način mnogo godina kasnije pruža istraživanje kružnog toka kulture.⁵ Treba međutim naglasiti da Gavazzi unatoč tome što vrlo jasno iskazuje isprepletenost svih pojedinih kontekstualnih odrednica narodne nošnje, tekst zaključuje svojevrsnim zagovorom istraživanju onih formi u seljačkom oblačenju za koje se može utvrditi njihova praslavenska starina. Za razliku od stalno promjenjivih uvjeta to odbijanje promjena, koje je za Gavazzija dijelom cjelokupnih smjernica koje određuju izgled pojedinog proizvoda, utemeljeno je aksiomom identičnosti forme ili oblikovanja. Gavazzi ne samo da vjeruje kako takve forme ustraju tijekom barem tisuću godina, on njihovom održanju pridaje i karakter čvrstog spoja označitelja i označenog. Naime, takva pretpostavka daje za pravo analitičaru rekonstrukciju originalnog smisla. Iako je smisao pojedine forme unutar interpretacijske prakse seljaka postalo nešto potpuno drugo, Gavazziju baš forma ili ime pojedinog elementa neke forme daje mogućnost za rekonstrukciju preko tih interpretacijskih praksi ili upravo unatoč njih. Pri tome ga samo korak dijeli od potpunog zanemarivanja ljudskog bavljenja formom i prebacivanja u zamišljeni red stare povijesti, seljaci postaju nesvjesni automati vođeni tradicijom. Oblik tako postaje dominantni sklop kroz kojeg analitičar, nakon što jednom utvrdi njegovu starinu, kreće u potragu prema originalnom značenju.

Poput Gavazzija i Mirko Kus Nikolajev u svom tekstu *Seljačka ornamentika* pokušava biološkim metaforama predočiti živote ornamenata u seljačkim zajednicama. Njegov je naglasak doduše snažnije izražen u ekonomskim uvjetima u kojima se proizvodi pojedini ornament. Za njega su

⁵ Priznajem da mi je ovaj Gavazzijev tekst i dalje velika nepoznanica jer ostaje jedan od rijetkih njegovih radova u kojima prilično temeljito pokušava naznačiti ne samo smjernice istraživanja nošnji, već i ukupno bavljenje etnologije seljačkom kulturom. Rijetko, ili gotovo nikada kasnije taj tekst niti je citiran, niti, izgleda, konzultiran kao temeljno polazište u analizama kulture. I sve to unatoč tome što je Gavazzi u vrijeme pisanja ovog teksta već sedam godina držao sva predavanja etnologije na Odsjeku za etnologiju. Može se donekle primjetiti kako će se takvim analizama Gavazzi ponovno vratiti tekstovima iz sedamdesetih godina koji se bave zadrugama.

ekonomoski uvjeti građa za idejne forme od kojih je jedna i ornament.⁶ Njegovo pridavanje važnosti ekonomskom aspektu, međutim ne upućuje prema odnosu proizvodnje i potražnje, već prema temeljnim načinima privređivanja koji bi se imali reflektirati u ornamentici. No, s druge strane ne priznaje neku prirodnu povezanost forme i značenja: "Ali ni tu se ne radi i ne može se raditi o apsolutno trajnim simboličkim formama, nego samo o delimičnim, sastavnim oblicima jednog neprekidnog procesa svesti." (Kus Nikolajev, 1935:26) Tako odustaje od rekonstrukcijske ideje u kojoj bi izmaknuo "remetilački" faktor domorodačke interpretacije i povijesti. No, jednako tako, barem u tom tekstu, Kus Nikolajev ne pruža neku metodološku zamjenu već podržava samo načelne stavove kojima nanovo replicira mitologiju seljačke prirodnosti i neposrednosti u umjetničkom izražavanju.

No, bez obzira na to kako se materijalna kultura pokušala etnološki interpretirati, oblikovanje je bila temeljna karakteristika koja se upućivala analitičarevom interesu i to bilo kao relikat prošlosti koji u sebi nosi uglavljeno i zaboravljeno znanje, ili pak tržišnu moć razmjene. Upravo na razmjeni i sposobnosti predmeta da postane proizvod s druge strane Atlantika rađala se osamdesetih interpretativna matrica koja je pratila društveni razvoj stvari kako to sugerira naslov zbornika *Social Life of Things*. U uvodnom tekstu tog zbornika Arjun Appadurai daje nekoliko kategorija koje izgledno omogućavaju obaranje upravo tog oblikovnog aspekta materijalne kulture u antropološki/etnološki tekst. Neka stvar prema Appaduraju postaje proizvod, tržišna roba (commodity) u trenutku kada se ona može zamijeniti nekim drugim proizvodom. To ne znači da poneka stvar nema svoj prethodni život, izvan razmjenjujuće prakse ili da nakon što je jedno vrijeme imala svoj tržišni identitet ne može biti ponovno društveno odmaknuta u prostor nerazmijenjivosti. Karakteristikom razmijenjivosti prema Appaduraju upravljaju odnosi želja i zahtjeva koji se različito strukturiraju u različitim društvima: "S jedne strane, zahtjev je determiniran društvenim i ekonomskim silama, a s druge on može manipulirati, do određenih granica, tim društvenim i ekonomskim silama" (Appadurai 1986:31) Elite primjerice određuju ukus i time oblikovanje nekog proizvoda prema vlastitim trenutnim zahtjevima,

⁶ Marksistička orijentacija je tu više nego vidljiva. Ujedno nesretna biografija Mirka Kusa Nikolajeva daje opravdanje takvoj tvrdnji. (http://www.hrmud.hr/vijesti/1_4_99/biblio.htm ili Vijesti muzealaca i konzervatora, Zagreb, 1999. godina)

međutim taj je zahtjev istovremeno i oblik izbora između raznih ograničenih varijanti svakog proizvoda pa je stoga i njima određen. Taj citat nas ujedno donekle vraća na Gavazzijev tekst, za oblikovanje proizvoda važna je činjenica njegove prihvatljivosti koja je utemeljena u granicama njegovih mogućih varijanti. Dakle, metamorfozom *sonyeva* walkmana u pletenu košaru, ostaje nam sustav razmjene koji bi na analitičkom nivou trebao omogućavati i prijenos intepretacijskog sustava koji s njim zajedno dolazi. Drugim riječima ulazimo u prostor znanja. I to dvije vrste znanja koje su određene ponovno proizvođenjem i potrošnjom: "znanje (tehničko, društveno, estetsko i td.) koje ulazi u produkciju proizvoda; i znanje koje ulazi u prihvatljive načine potrošnje proizvoda." (Appadurai 1986:41) Krivo bi bilo misliti kako je jedno isključivo vezano uz tehnološko znanje, a drugo samo uz ideološku ili semantičku razinu. Oba pola znanja jednako su preplavljena svim kategorijama. No jednako tako oba ta pola mogu se značajno razlikovati. Appadurai je sklon tvrdnji kako se znanja razlikuju proporcionalno s društvenom, geografskom i vremenskom udaljenošću proizvođača i potrošača.

To bi značilo da, primjerice, i ovaj tekst predstavlja neku vrst potrošnje pletenih košara ili ustanovljavanja određenog oblika znanja o prihvatljivoj potrošnji/korištenju pletenih košara. Na toj razini treba i čitati ovaj uvod. To ujedno otvara prostor u kome je pisanje o košaraštvu u Međimurju oblik "pregovaranja" (vidi Prica, 2001:132) tih dva oblika znanja u kojima jedno nastaje iz potpuno drugačijeg vremensko-prostornog kontinuuma u kojem se pretpostavlja teorijsko-metodološka pozicija s koje Drugi postaje tek apstraktni element, metafora stanja, komadić strukture ovisan o pozicijama i opozicijama nesagledivim njemu samome, i onog sustava u kome je analitičar Drugi kojem se znanje prilagođava s obzirom na predestinirano znanje o njemu. Dakle, košarač u tekstu koristi isto ono znanje koje upotrebljava tijekom oblikovanja košare. I nije slučajno što se teorijsko-metodološki kontinuum poklapa s Appaduraievim znanjem potrošača, a tekst "kazivača" s onim proizvođačkim. Takvo će stanje ujedno omogućiti dvostruki kružni tok kulture. Tekst o košarama počinje kružiti u jednakoj spirali proizvodnje, potrošnje, potražnje, kulturnog uglavljanja kao i košare same. Gotovo da je cijeli ovaj uvod prikaz proizvođačke tangente koja se poziva na svoje stare majstore koji između navodnika opravdavaju i podržavaju proizvodnju koja upravo stremi k potpunom ispunjenju. No, na strani potrošača nazire se ista ona amalgamna smjesa koju više ili manje vidi i pletar košare - društvena

interpretacija. Jer taj isti zamišljeni korisnik proizvoda jest istovremeno i potencijalni čitatelj teksta ili nekog njegovog čitanja koje će stvoriti nove oblike prikladne potrošnje.

Međutim, proizvodni dio kružnog toka kulture teksta usložen je specifičnim dostupom znanju. Pletari iz sljedećeg poglavlja ušli su u istraživanje pomoću raznih privatnih veza. Najvažnija je ta koja je mene osobno pozicionirala u prostor u kojem žive. Tako su svi kazivači saznajući moje podrijetlo tražili bližu ili dalju rodbinsku formaciju u koju bi me uklopili kako bi uopće započeli razgovor.

MITOVI PROIZVODNJE

Još od Radića pa nadalje domaća je etnologija na neki način višestruko podvojen. Osim podvojenosti koja se očituje u predmetu i metodologiji, postoji i podvojenost autora. Radić zahtijeva da etnografiju pišu seljaci sami. Nekoliko razloga je za takav njegov stav. Prvo je mjesto problem književnog jezika. Školski naučeni jezik: «je stvoren za disciplinirano mišljenje, stvoren za okvir naših naukom stečenih pojmova. Štogaod je izvan tog okvira, toga književni jezik a) ili ne može izreći, kako treba ili b) će to povući u onaj svoj okvir, pa će opet biti izrečeno drugačije, nagršeno.» (Radić 1936:94) Važno je tu što Radić objašnjava razlikovanje jezika (onog književnog i onog narodnog) ovdje računa na konceptualne i semantičke različitosti, a ne na pusti leksik i nazivlje kojeg svjedočimo u etnografskoj literaturi u kurzivu. Jednom riječju svjetonazorska razlika je i opisna razlika. To postavlja pred etnografiju gotovo neriješiv problem. Naime i opisivanje, uvodi seljaka u školski, disciplinirani sustav razmišljanja, tim više što se taj sustav predstavlja kao ispražnjen od subjektivnosti i vrijednosan unutar svoje klasifikacijske moći i dekontekstualizacije koju proizvodi apstraktnim kategorijama koje bi imale vrijediti posvuda⁷. No, to nije i jedini problem. Druga kategorija koju metodološki Radić pronalazi kao smetnju opisivanju naroda jest kompleks «kultur-tregera». To su prema Radiću oni koji smatraju da je narod zaostao i da koči razvoj i progres nacije prema blagostanju i bogatstvu. Kao svoju osnovnu misiju shvaćaju prosvjetljenje tog naroda koji bi se imao ostaviti svega

⁷ U etnografiji ih je najlakše prepoznati kao poglavlja u monografijama ili predmetima na fakultetu: običaji, prehrana, stanovanje, nošnja, gospodarstvo i sl.

i pustiti racionalnom urbanom da misli za njega – agronomu, ekonomistu, arhitektu i ostalim strukama, pa na kraju krajeva i etnologu. To bi jasno dovelo do paradoksa u kojem samo etnolog zna što je narodna kultura, a njeni nositelji tako postaju tek zombificirana bića koja ne samo da nisu svjesna sebe, svog okoliša i društvene situacije, već niti nemaju potencijal da takvo stanje nadvladaju. Tu se etnolog onda pojavljuje kao agent koji će ih privesti u "normalno" stanje. Problem agenture, tako jasno označen kod Gavazzija premješta se i u kružni tok u poziciju proizvodnje kod etnologije same. Nalik na putujuće trgovce koji pokušavaju po selima prodati industrijske proizvode u prvoj polovici 20. stoljeća i etnologija gotovo u isto vrijeme pokušava strane teorije pripitomiti na domaćem tlu, na vlastitom materijalu isprobati tuđe interpretacije. Nakon stoljetnog ciklusa etnologije situacija ne samo da se nije razriješila, već se dodatno zakomplicirala usvajanjem ideje multicipliranog identiteta. Etnološki agent je u takvom rasporedu identitetskih snaga bio u jednom trenu uzdignut do nivoa domaćeg majstora koji brikolira s jednom nogom u centrističkim interpretacijama, a s drugom je utaboren u domaću kulturu koja mu također pruža alatke za interpretacije. Stoga se u jednom trenu zaključilo kako je samo rad u vlastitoj kulturi dovoljno objektivna za opis. Međutim, Kirin Narayan (1993) ustvrđuje kako Drugi i Ja nisu homogene kategorije, i granice među njima uglavnom se različito prelaze. Ona ne pledira za objektivnost etnografskog pisma, ali otkriva, što iz različitih etnografskih primjera, što iz vlastitog iskustva, do koje mjere se njeni različiti identiteti uključuju i isključuju s obzirom na kontekst i situacije u kojima se kontaktira s "drugom" kulturom. To samo još dodatno replicira ideju kako interpretatori kulture (kako kazivači, tako i etnolozi) nisu samo pripadnici diskurzivne postave strukturalistički objektivizirane kao ja drugi, već biografska bića koja imaju različita mišljenja i ponašanja unutar kulture u kojoj žive. Kako su kazivači sami našli (ili se "izborili" za) svoje mjesto ispod interpretativnog sunca vlastite kulture tako i etnograf u trenutku ulaska pod to sunce podliježe jednakim uvjetima opstanka. I ne samo to, specifična biografija etnografa utiskuje se kao vrst miraza ili *dote* kojom se on/ona uključuje u svijet drugog. Tako od prvog trenutka predstavljanja kazivač uključuje svoju interpretativnu matricu i njegovim tekstom odzvanja lik etnografa. No jednako će tako i glas kazivača početi odzvanjati u interpretaciji etnografa kada u jednom trenu počne "pisati ovdje". Fragmenti tekstualizirani u trenutku upoznavanja/učitavanja u svijet

kazivača, poput jeke odzvanjaju u interpretaciji. U ovom slučaju na nekoliko razina. Jedna od njih je činjenice da jedno od mojih mjesta odrastanja u koje su uključeni i moja rodbina i prijatelji iz djetinjstva nekako najednom postalo mjesto istraživanja. Ljudi koje bi upoznao možda u potpuno drugim situacijama (primjerice kupovini košara) odjednom su se pretvorili u proizvod znanstvenog imperativa bilježenja.

Moj konkretan ulazak dogodio se ne u Međimurju, već u Zagrebu, u susjedstvu. U stanu ispod mog živi gosp. Nikola koji je do nedavno u kasnijim večernjim satima u zajedničkom dvorištu zgrade pleo različite predmete od šiblja. Vrlo često su se u dvorištu mogle zamjetiti i šibe koje su se namakale u vodi ili sušile razastrte na betoniranom tlu. Već sama ta slika dovoljno je egzotična za Zagreb da iskusnom oku etnologa daje "pravu temu" za istraživanje. Međutim, moja naviklost na scenu u meni je znala probuditi tek neku sladunjavu nostalgiju ili, u najboljem slučaju, pokrenuti osjećaj nekog zajedništva sa susjedom koje je prelazilo granice zajedničkog stambenog prostora i zaranjalo u dubinu vremena i teleportiralo se na potpuno drugo mjesto. I koliko bi možda doista to trebala biti svojevrsna egzotika, meni je bila tek uobičajena slika koju nije narušavao ni novi kontekst u kojem se pojavila. Naši relativno rijetki susreti na stubištu bili su dovoljni da utvrdimo neke rodbinske veze između naselja u kojima smo imali korijene, on Oporovca, a ja Preloga. U trenutku kada sam susjedu objavio svoju želju o razgovoru o njegovom iskustvu u proizvodnji košara potreba za identifikacijom i smještavanjem pokazala se gotovo presudnom. Cijela bliža i daljnja rodbina i svo moje rodbinsko znanje bilo je stavljeno na kušnju. Tek kada smo ustanovili koja se to moja daljnja rodica udala u Oporovec i u koju obitelj mogli smo započeti priču o košarama. Lik znanstvenika, etnografa bio je potisnut i do neke mjere zaboravljen u razgovoru koji je uslijedio. Priča je ispričana nekom tko nije hladni znanstveni, pismeni i odvojeni Drugi, već netko tko je ipak dovoljno blizu. To s druge strane postavlja problem upravo u trenutku nastajanja sljedećih rečenica. Koliko god je prezentacija svih informanata bila udvojena mojom biografijom, toliko je i imperativ interpretacije i analize asimetričan prema toj činjenici. Naime, interpretacija zahtijeva odmicanje od informanta, njegovo nemiješanje u teoriju i akademsku mozgalicu. Ako ja ne ostajem hladni znanstveni subjekt u informatorovoj reprezentaciji, imam li pravo to postati u interpretaciji? Imam li etički argument poigrati se rečenicama i u njima tražiti skriveni smisao kulture, implicitna značenja

kojih autor nije svjestan? Samo pitanje navodi na postupak traženja novog "teorijskog" sklopa, nečeg što bi pretendiralo biti "domaća znanost", novi prostor interpretacije - ili u ovom slučaju nova vrijednost stvorena novim oblicima razmjene proizvoda (košara). I koliko god da se pokušava izmigoljiti skrivajući se iza znanstvenog diskursa interpretacijskom glasu kazivača, on je tu, jer bilo kakva druga situacija polučila bi drugačije interpretacije.

Već od samog početka razgovora s kazivačima dogodio se sukob interpretacija. Moja je temeljna ideja bila da je košaraštvo u Međimurju proizvod duge tradicije pletenja košara koja se u jednom trenutku institucionalizirala i postala neka vrst profesionalne aktivnosti. Sva moja pitanja išla su za tim da pronađem čim starije podatke o pletenju košara od vrbovog šiblja. No, nerazumijevanje me pratilo od prvog trenutka. Koliko god sam pokušavao saznati od koga je moj susjed učio plesti, sve se uvijek završavalo na košaračkim zadrugama i sličnim institucionalnim oblicima. I ne samo kod njega. I ostali kazivači svoje su priče temeljili na svom profesionalnom životu i svojoj vještini. Posebno se to očitovalo na pitanju o roditeljima: *Moj tata je ni bil za ništ. On je bil samo radnik za kopaње koruze i to sve.* (Zagreb) Gotovo jednoglasno slagali su se u određivanju generacijskog jaza. Roditelji su uglavnom bili vezani uz zemlju i privređivanje ratarstvom. A taj sustav života za kazivače bio je potpuni promašaj. Oni su doživljavali svoju generaciju kao generaciju iskoraka prema boljem životu. Košaraštvo je tako kod većine njih vještina koja je omogućila iskorak. Šire taj stav i tvrde kako je košaraštvo podiglo Međimurje nakon II svjetskog rata: *Sve te hiže nove, devedeset posto njih je nastalo na košaračiji.* (Hemuševac) Svoje osobne biografije tako prenose i na generacijsku, a zatim i na i lokalnu razinu. U prilog tome idu i dijelovi razgovora koji nisu bili direktno vezani uz košaraštvo. Cijeli razgovor vrti se oko jedne temeljne točke: profesionalnog života. Košaraštvo tako funkcionira kao simbol novog vremena, prelaska u nove oblike produkcije u kojima se preferira znanje i vještina naspram teškog fizičkog rada. U tim iskazima prevladava herojska samoreprezentacija, koja je u svakom slučaju smisljena i opravdana. Na kraju krajeva novi ideološki proizvođački sustavi kojima su upravo košarači bili glavni agenti donijeli su i za taj sustav relevantne rezultate. Tim više što se stvorila i popratna industrija proizvodnje šibe, uvezene iz Nizozemske i Amerike ("amerikanka") koja se otkupljivala po odličnim cijenama tako da je jedan dio stanovništva Međimurja zarađivao samo od uzgoja šibe, bez ulaženja u samu proizvodnju predmeta.

No, taj prijelaz nije nimalo glatko tekao: *E, onda sam radil tamo, a posle petnaeste godine su me prijavili tamo i tak sam normalno radil. Međutim, nije to išlo kako treba, dok je išlo je bilo dobro, dok nije išlo onda su to bacali pola toga proč, košare, i ja sam se razočaral. Ne ja, ja sam bil dobar majstor i nema problema za mene, neg brat moj je bil jako loš. Te košare su sve završile, tu su bile nekada štale, ovak napravljene i gore je bilo sijeno nekada, e sad su te sve košare gore bile, ono kaj su tu škartirali to su bacali gore. A ja i jedan dečko drugi smo jedan puta išli videti da li su te košare gore – niti jedne nije bilo! Znači ovdje baciju škart, a tam Mi smo imali određeno, tolko sati napišeš, tolko dobiš plačeno i tolko košari onda moraš dati. Ako nisi to ispunio onda moraš sljedeći mjesec. Tak da, neki su bili dužni, morali su celi mesec zabadav delati. Meni je to bilo očajno, onda zato, cure su bile, puno je cura tamo bilo, onda, onda kad su vidli da je nekaj došlo takvo, to je bilo, to je bila mafija jedna tamo jel tako. I posle su po zatvorima bili i to sve. Onda su curama dali plesti pesije košare. To su bile košare, ovako, ovalne i tu ovako vratašca i to su serije bile, male, duže, po pet šest ih je bilo curama, a nama su dali na kalup one tanjuriće za kruh i to sve. Ali to su ovak debele šibe bile tamo (pokazuje debljinu prsta), de bu ju to cure kad je to i meni sad teško, prsti trpe jako. Onda su se i plakali i sve. Razočaral sam se i gotovo. I onda sam 56. godine napustil. I otišiel sam u zanat tu u Janko Gredelj i tam sam završil za strojara, strojobravara, a posle sam odišiel u grijanje.*

A inače što se tiče te Košaračije, to je jako loše bilo kaj su tamo stariji majstori, kaj nisu hteli dati onima mladima pokazati daj vidi to ti tako ide. Ja recimo sam jedamput upal u jednu prostoriju, možda bi tu rekel kao prototipna ne. Našel sam jednog otomana, otoman ovako, ne, znaš kaj je otoman. I on je bil z te vitre⁸ pleteni. Tak lepo uređeni i to sve i štel sam malo okolo ali me nateral van odmah taj. Nemaš kaj tu tražiti, van. I sad oni su otišli svi, a taj otoman bi bil ja jedan napravio, i nisu dali to. Nisu dali tebi napred, oni su tu, jebi ga. A ovo isto, stolce, stolce su tam radili u posebnoj prostorij ... Oni su za to bili plačeni. A kad bi ja pokazal da to znam, onda bi i ja bil bolje plačen. Onda bi neko od njih dišel. A bili su... sam su voleli

⁸ Kad je šiba oguljena, onda se na tri komada ovak zreže, a onda se ta svaka samo sree zvadi van, ostane samo naj vanjski dio. Mi bi to rekli **vitra**.

društvo ovakvo. To ti je bilo, komunjare su bili i to sve pa ti je to onda tako bilo. Onima koji nisu bili niti nisu dali napred iti. Nego ono odmah dole. Ono kad god neko pliva, kad neko dobro pliva odmah ovaj dojde kaj ga mu glavu nutra porine, vtopi.

Oba ova pasusa razgovora zapravo ukazuju na jednaku recepciju i transkulturaciju novih odnosa. Izgleda da odnosi koji su vladali u proizvodnji košara nisu sasvim odgovarali temeljnim vrijednosnim sustavima radnika. Oni su bili primorani prihvatiti sustave koje im nameće firma koliko god oni nisu odgovarali onom što je za njih bilo racionalnije i svrsishodnije. Ukazivanjem na rodni problem, kao jedan od temeljnih razloga za odlazak, kazivač prvi puta spominje fizičku predispoziciju. S jedne strane time želi rastumačiti svoje nezadovoljstvo radom i prezentirati svoju zaštitničku svijest, no s druge strane takva proizvodnja počinje ukidati i rodne podjele te rodni problem prekriljuje apstrakcijom radne snage. Koliko god ga smetalo što žene rade težak posao, uključivanje tog problema označava i njegovo nezadovoljstvo što su žene uopće uključene u novi sustav privređivanja. Takav moj stav dodatno potkrepljuju i iskazi o ženama iz drugih dijelova razgovora⁹. Drugi kazivač, međutim, prihvaćajući nove okolnosti uključuje u izradu košara i svoju ženu koja mu obavlja poslove izrade podloge i pripreme, dok on završava predmet i daje mu konačan oblik.

Priča o starim majstorima daje prostora za transformaciju temeljne ideje o kružnom tijeku kulture. Naime, s pozicije samog košarača nije oblik taj koji ulazi u proces tržišnih odnosa nego vještina. U tom sustavu znanje o prikladnom korištenju proizvoda zapravo je znanje o korištenju radne snage, a u slučaju nositelja vještine strategija prilagodbe recepcijskoj kulturi. Svi su kazivači, bez obzira na to jesu li ostali kašarači ili ne ipak na kraju ostvarili profesionalne karijere kojima je temeljno mjerilo mirovina. Nekima je iskustvo u košaraštvu tek donjelo iskustvo i upoznavanje strategija prilagodbe za daljnju profesionalnu biografiju. Na primjeru košaraštva u Međimurju i posebno na osobnim povijestima aktera ne može se raspravljati zapravo o kružnom procesu kulture jer sami akteri nisu i nositelji ukupnog ekonomskog

⁹ Radi se o dijelu teksta u kojem kazivač govori o nesposobnosti jedne tajnice koja je potencijalnom kupcu kojega je doveo kazivač rekla da košare rade za njih Bosanci. Kako je kupac i sam bio iz Bosne cijeli je posao propao jer je on otišao kupiti košare po jeftinijoj cijeni u Bosnu.

poretka, naime nemaju jasnu predodžbu o ukupnoj logici tržišnih odnosa koji upravljaju njihovim proizvodom. Dapače, oni su na neki način potpuno udaljeni od svojih proizvoda, barem u to vrijeme (pedesete godine prošlog stoljeća). Često i svoje proizvode u tekstovima ne nazivaju opisnim imenima košara za pse, košara za rublje, već tehničkim nazivljem D-21, D-33, D-25 i sl. Ono što mi, međutim, izgleda dohvatljivo u tim osobnim pripovijestima jest proces komodifikacije vještine i ulaska kapitala na tlo Hrvatske. Radi se o procesu koji Chakrabarty (2000) opisuje kao međusobnu razmjenu Povijesti1 i Povijesti2. Riječ je pri tome o specifičnoj logici kapitala koji kao svoj uvjet postojanja postavlja apstrakciju radne snage. U takvom sustavu on teži odvajanju osobne povijesti radnika od njegove ugovorne obaveze. Kada ulazi u tvornicu (ili, u našem, slučaju prostor *Košaračije*) on bi u idealnom slučaju trebao ostaviti svoju povijest vani i pretvoriti svoju svijest u trenutak. No, uvijek se Povijest2 pojavljuje kao transfigurator kapitala i njih su dvije ne samo u odnosu subverzije/podjarmljivanja, već su i uvjet za postojanje kapitala kao univerzalije. Time Chakrabarty zapravo nameće tvrdnju kako kapital nema univerzalni oblik već se uvijek nanovo ostvaruje na specifičnim elementima, upravo ga specifični elementi tvore globalnim. U takvom sustavu nemoguće je uvesti opreke univerzalno/specifično, lokalno/globalno. To ujedno otvara prostor u kojem konstrukcija povijesti postaje jednakopravna, bez obzira na to odakle se čita: iz univerzalne akademske Povijesti1 ili lokalne i osobne Povijesti2 ili riječima Chakrabartya: "'kapital' postaje mjesto na kojem univerzalna povijest kapitala i osobno iskustvo mogu jedno drugom uskakati u naraciju" (Chakrabarty 2000:113). Time iskustvo kazivača jest iskustvo kapitala, ne neka tranzicijska kategorija, nego polje u kojem se kapital ostvaruje na različiti način i s različitim posljedicama nego drugdje. Otvaranje vještine i profesije kao ključnog značenjskog polja košaraštva i njegovo odvajanje od predmeta prikazuje osobitu transkulturacionu shemu u kojoj se specifičnost kulturnog prostora prevodi u apstraktne analitičke kategorije, ali se i te apstraktne kategorije prevode i u domaći jezik, prilagođava ih se trenutnim društvenim situacijama kao što su elementi junačkog ili rodnog diskursa u tekstovima kazivača.

Jednako kako na ovom mjestu interpretacija raskriva svoju dihotomiju i pretvara se u pregovaranje univerzalija sa specifičnostima gubeći pri tom centar iz kojeg se odašilje jasna klasifikacija i kategorizacija, tako se i na terenu izgubio povijesni centar koji je metatekstualno opterećivao moje razgovore

s kazivačima. I nakon obilaska pojedinih košarača i dalje mi se činilo da ću kod nekog pletara naići na dugu obiteljsku tradiciju koja se u pogodnim društvenim i ekonomskim sustavima pretvorila u konkurentnu robu na tržištu radne snage. Tražio sam domicilno izvorište, gotovo kulturnog heroja koji je prenosio staru vještinu s koljena na koljeno i širio je po pašnjacima čuvajući krave s nekim od još živućih pletara. I jedna od prvih rečenica kazivača iz Zagreba dodatno je podržavala taj stav: *Tada sam se počeo baviti, to plesti malo, tamo na pašnjakima i to ... jedan čovek mi je, uputio me neka idem tamo u to tam primaju te mlade dečke koji oču plesti, tako sam se, brat i ja, prijavili tamo u tu košaračiju je to bila ... sada je Međimurjeplet, a onda je bila košaračija.* Na tome sam temeljio i naslov ovog poglavlja, mitovi proizvodnje. Ovo se poglavlje upravo trebalo osvrnuti na taj tradicijski model košaraštva, dakle neindustrijski. Tako sam i dobio ime kazivača za kojeg su mi tvrdili kako je najstariji košarač u Međimurju. No, već iz prve rečenice shvatio sam da se radi o sinu jednog od prvih pletara u Međimurju, čovjeka koji je u Donjem Vidovcu organizirao prvu pletarsku školu i pletarski zanat, te ga je tek nakon I. svjetskog rata prebacio u Prelog koji tada postaje važnije središte donjeg Međimurja. Pletarstvo, dakle, kao da nije imalo svog tradicijskog izraza, svi moji pokušaji otkrivanja obiteljskih tradicija i znanja pali su u vodu i tek tada sam počeo shvaćati kako je pletarstvo zapravo oduvijek dio industrije, kojemu je jedna od najvažnijih infrastruktura bila škola, dakle tipični društveni proizvod industrijalizma. Sve je počelo još u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije kada su se izrađivali umjetnički predmeti za široku potrošnju. No, najjači razvoj pletarstvo doživljava u trenutku kada počinje organizirano opletanje boca za kemikalije za švicarsku tvornicu u Baselu, negdje odmah nakon Prvog svjetskog rata. Tada prvi put raste potreba za radnom snagom. Od tog časa zapravo počinje snažni razvoj pletarstva koji je počeo uključivati kooperante i uzgajivače šiblja za pletenje. Osim što se izrađuju i dalje pletene boce za kemikalije, počinju se izrađivati i upotrebnici predmeti za kućanstva. Dakle, ne samo da su oblici uvezeni u tradicijsku kulturu, i sama vještina, barem u dosegu sjećanja eksperata, uvezeni je proizvod. To do kraja lomi početnu ideju u kojoj bi se trebala pratiti sadržajna transformacija tradicije u profesiju. Tradicija se ponovno izmaknula, ovaj puta ne na običajnoj i interpretacijskoj razini (vidi Prica, 2001: 232-242) već i na nečem što je na prvi pogled izgledalo puno opipljivije.

LITERATURA

- APPADURAI, Arjun (1986): Introduction: commodities and the politics of value. U: *Social Life of Things*, Cambridge University Press, Cambridge, 3-64.
- CHAKRABARTY, Dipesh (2000): *Provincializing Europe*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- DUDA, Dean (2000): *Kulturalni studiji*. AGM, Zagreb.
- GAVAZZI, Milovan (1935): *Iz biologije narodne nošnje*. Zagreb.
- KIRIN, Narayan (1993): How native is a "Native" Anthropologist? *American Anthropologist*, Vol. 95, Nr. 3:671-687.
- KUSNIKOLAJEV, Mirko (1935): Seljačka ornamentika. *Vjesnik etnografskog muzeja u Zagrebu* 1:15-47, Zagreb.
- PRICA, Ines (2001): *Mala europska etnologija*. Golden marketing, Zagreb.
- RADIĆ, Antun (1936): Narod o sebi. U: *Sabrana djela* I:93-99, Seljačka sloga, Zagreb.
- RIHTMAN AUGUŠTIN, Dunja (2001): *Etnologija i etnomit*. Zagreb.

BASKET WEAVING IN THE SYSTEM OF CIRCLE FLOW OF CULTURE

Summary

This text is trying to analyze basket weaving inside the circle flow of culture, a theoretical notion constructed within the field of cultural studies. Three levels of the existence of the product are analyzed: production, consumption and representation. For a number of reasons, Croatian ethnology has rarely dealt with the formation of products as a form of its semantization, even though there were a few theoretical articles written in the period between the two wars that tackled that problem. The main problem in borrowing theoretical assumptions from cultural studies to ethnology is centered on

the idea of the market, which is a dominant notion in the theories of cultural studies, while ethnology investigated the market as a civilizational obstacle which we should reject in order to get access to the original historical form, in which that form (sign) carries in itself an implicit and additional meaning (like nature, spirit or nation). However, if we include into our analyses Appadurai's concept of exchange, a series of seemingly original products become historically defined forms. Hence, a scientific article on baskets will thus become a part of the circle flow of culture, which is a place of the existence of myths on production, consumption and representation. Here the merchandise transforms into individual biographies and split identities of researchers and informants which are switched on and off accordingly, sometimes in the same moment when the STOP and REC buttons on the recording device are pressed). This creates types of knowledge which are sometimes controversial and which create new structures in which both the informant and the ethnologist have their Other, excluded from the conversation: cultural legitimization of the informant's representation and academic discourse of the ethnologist. In this case, the academic expectations, after a period of doubt, proved to be wrong on the assumption of the key concepts of the myths on the production of baskets. Production of baskets was not traditional, both the weaving technique and different types of baskets were the consequence of negotiation between two different economic *universums* at the beginning of the 20th century.

Key words: circle flow of culture, cultural studies, design, woven baskets, position of the researcher

